

Tomasz Górecki

(17 listopada 1951 – 29 września 2017)

Tomek na tropie Koptów

Tomek urodził się 17 listopada 1951 roku. Bardzo wcześnie, bo już w wieku czterech lat, stracił ojca. W 1958 roku rozpoczął naukę w Szkole Podstawowej nr XLVII, a w 1965 – w Liceum Ogólnokształcącym nr XLVII im. Stanisława Wyspiańskiego w Warszawie. Zaraz po maturze, w 1970 roku, rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, z których po roku przeniósł się na archeologię chrześcijańską na Wydziale Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego). Ukończył ją w 1976 roku i od razu trafił do Pracowni Konserwacji Sztuki Starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie, gdzie zatrudniono go najpierw jako asystenta, a potem jako starszego asystenta konserwatorskiego. Dwa lata później obronił pracę magisterską pt. „Przedstawienia świętych w zbroi w malarstwie z Faras”, napisaną pod kierunkiem dr. Stefana Jakobielskiego. Niedługo potem Tomek rozpoczął pracę w Galerii Sztuki Starożytnej MNW. Całe swoje zawodowe życie związał z Muzeum. Od kwietnia 1988 roku opiekował się Magazynem Sztuki Egipskiej, w grudniu tego roku został adiunktem, a w kwietniu 1996 – kustoszem kolekcji w Zbiorach Sztuki Wschodniochrześcijańskiej. Od listopada 2011 roku pełnił funkcję kustosa w zreorganizowanych wówczas Zbiorach Sztuki Starożytnej i Wschodniochrześcijańskiej.

Zainteresowania badawcze Tomka ujawniły się w pełni już w jego pierwszym artykule *Z problematyki ikonografii świętych wojowników w malarstwie ściennym katedry w Faras*, opublikowanym w „Roczniku Muzeum Narodowego w Warszawie” w 1980 roku¹. Odwołując się do licznych tekstów źródłowych, przedstawił w nim intrygujący wątek ikonograficzny na tle kultu świętych męczenników w tradycji wschodniej, a precyzyjne opisy malowideł zilustrował własnoręcznie wykonanymi przerysami i rekonstrukcjami. Jego uwadze nie umknął żaden element uzbrojenia, wyczerpującej analizie poddał także kwestię symbolicznego znaczenia póź poszczególnych postaci. Tekst dowodzi dogłębnej znajomości literatury i wielkiej erudycji Tomka. Do podjętej tematyki powracał zresztą wielokrotnie, zarówno w wystąpieniach publicznych, jak i rozmowach, które prowadziliśmy przez wiele lat wspólnej pracy.

Tomek brał udział w licznych polskich i zagranicznych misjach archeologicznych, przede wszystkim w Egipcie: w Aleksandrii z dr. hab. Mieczysławem Rodziewiczem, w Naqlun z prof. Włodzimierzem Godlewskim, w Deir el-Bahari z prof. Jadwigą Lipińską i dr. Zbigniewem Szafrąnskimi, w Marei z dr. Dagmarą Wielgosz-Rondolino, w Minszat Abu Omar z prof. Dietrichem Wildungiem, w świątyni Seti I w Gurna z dr. Rainerem Stadelmannem i prof. Karolem Myśliwcem, w Deir Abu Fana z prof. Helmutem Buschhausenem, w Wadi Natrun z dr. Karelem Innemée, w Buto z dr. Diną Faltings, w Szenhur z dr. Harco Willemsem. Przez wiele lat był filarem kierowanej przez dr. Barbarę Ruszczyc misji w egipskim Tell Atrib. Pracował również w Sudanie (Dongola, z prof. Stefanem Jakobielskim) i w Palestynie (Gaza, z prof. Jean-Baptiste

¹ Od 2012 ukazuje się jako „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria / Journal of the National Museum in Warsaw. New Series”.

fot. I photo © Izabela Dzido

Humbertem). Wyniki badań prezentował na licznych konferencjach i publikował w prestiżowych polskich i międzynarodowych czasopismach, takich jak „Polish Archaeology in the Mediterranean”, „Études et Travaux” czy „The Journal of Juristic Papyrology”².

Największą pasją Tomka, od jego pierwszego pobytu w Gurna w 1979 roku, pozostało jednak z pewnością tropienie i badanie pozostałości koptyjskich. Interesowały go nie tylko łatwo dostępne groby, ale i – czasem niebezpieczne – usiane szybami grobowymi jaskinie. Szukał tam śladów ich późniejszych mieszkańców – koptyjskich mnichów i pustelników, wykorzystujących stare faraonские grobowce i świątynie jako klasztory i eremy. Pokazywał nam dowody ich obecności – rysunki na ścianach (często przesłaniające piękne starożytne malowidła starsze o tysiąc czy tysiąc pięćset lat), ceglane murki zamieniające stare groby w przytulne siedziby. Planował utworzenie własnej misji, która wszechstronnie zbadałaby jeden z tych reliktyw.

Udało mu się to na wiosnę 2003 roku. Zainteresował się wówczas położonym na stoku klifu nad Ramesseum grobowcem z okresu Średniego Państwa, oznaczonym numerem 1152 przez Amerykanów, którzy badali okolicę w latach dwudziestych XX wieku. Widoczne przed grobowcem pozostałości konstrukcji z cegły mułowej, ogromne ilości zalegającej na zboczu góry ceramiki i ślady malowideł w korytarzu grobu świadczyły o działalności koptyjskich mnichów. Prowadził wykopaliska w grobowcu do wiosny 2015 roku, jednocześnie badając i konserwując znaleziony tam przebogaty materiał. Zaprosił do współpracy naukowców z wielu dziedzin, starając się, by wszystkie typy znalezisk zostały wszechstronnie zinterpretowane.

² Zob. zamieszczone w tym numerze zestawienie publikacji Tomasza Góreckiego.

Dla Tomka bowiem najdrobniejsze rzeczy miały znaczenie. To dzięki nim mógł krok po kroku rekonstruować życie starożytnych mnichów: czym się zajmowali, jak gromadzili różne drobiazgi, które mogły im się przydać (sam miał w sobie coś z takiego zbieracza, a do tego nie cierpiał niegospodarności i marnotrawstwa); badał metody wytwarzania narzędzi, sposoby zaopatrywania się mnichów w wodę i żywność, obieg amfor i innych pojemników przydatnych w klasztornej gospodarstwie, sposoby malowania charakterystycznych wzorów na ceramice i wszelkie inne przejawy codzienności w eremie. Najdrobniejsze znaleziska starał się zrozumieć i zinterpretować, niczego nie uznawał za nieważne. Jego udziałem stały się także prawdziwie wielkie odkrycia: jednym z najważniejszych było znalezienie trzech rękopisów koptyjskich – dwóch papirusowych i jednego pergaminowego – zawierających starannie, pięknym pismem zapisane *Kanony Pseudo-Bazylego* z VI wieku, *Mowę pochwalną ku czci świętego Pisenthiosa* (biskupa miasta Koptos) z VII–VIII wieku i część Księgi Izajasza z IX–X wieku, wszystkie w ozdobnych oprawach. Odkrycie to odbiło się szerokim echem wśród badaczy kultury wczesnochrześcijańskiej na całym świecie, a rękopisy zostały poddane starannej konserwacji.

Temat szeroko pojętej ikonografii świętych wojowników to wątek powracający w pracach Tomka. Publikował również teksty dotyczące ceramiki koptyjskiej z Tell Atrib, Naqlun i Deir Abu Fana, a także – choć może nie tak chętnie – ceramiki nubijskiej z Faras. Przede wszystkim interesowały go jednak problemy związane z egipskim monastycyzmem, przemianami religijnymi i kulturowymi Egiptu między IV a VII wiekiem. Zajmował się kultem świętych (np. świętego Apa Bane) czy problemami magicznych symboli (m.in. magicznymi znakami odkrytymi w eremie nr 1151 w Gurna). Niestety tylko część tych badań została opublikowana. W ostatnich latach powstały za to świetne teksty podejmujące kwestię światła i jego znaczenia w liturgii wczesnochrześcijańskiej. Artykuł *Ręczne (przenośne) candelabrum z bizantyńskiego kościoła w Athribis w Egipcie*, opublikowany w 2014 roku w „Roczniku”, stał się podstawą tekstu *Lighting of the Church Interior*, który jako aneks został opublikowany w książce prof. Ewy Wipszyckiej *The Alexandrian Church. People and Institutions* (Warszawa 2015). Oba poruszały ważny, a trudny do uchwycenia, temat światła w kulturze wschodniochrześcijańskiej, który bezustannie fascynował Tomka, i do którego wielokrotnie wracał także w naszych rozmowach. Pierwszy ze wspomnianych artykułów stanowi chyba najlepszą ilustrację jego ulubionej metody pracy – dogłębnego studium przypadku, wielowarstwowej analizy wybranego obiektu.

W ostatnim czasie Tomek interesował się funkcjonowaniem specyficznych przedmiotów liturgicznych. Poświęcił temu tekst *Fragment naczynia z katedry w Faras – relikwiarz czy naczynie na chleby eucharystyczne?* opublikowany w „Roczniku” w 2016 roku. Do publikacji przygotowywał również referat wygłoszony na XXIV Ogólnopolskiej Konferencji Nubiologicznej w Gdańsku w czerwcu 2017 roku o tacach, czy też pojemnikach, pochodzących z katedry w Faras. Przedstawił wówczas swoją autorską koncepcję dotyczącą sposobu użytkowania tego rodzaju pojemników w powiązaniu z nubijskimi praktykami liturgicznymi. W obu przypadkach punkt wyjścia rozważań stanowiły niewielkie, fragmentarycznie zachowane przedmioty, i tylko ogromna wiedza i doświadczenie Tomka pozwoliły na określenie ich funkcji oraz wpisanie ich w szerszy kontekst wczesnochrześcijańskiej nubijskiej tradycji liturgicznej. Planował również przygotowanie wystąpień o wyobrażeniu proroka Melchizedeka z kaplicy *prothesis* katedry w Faras, ale udało mu się jedynie zgromadzić materiały na ten temat i przygotować referat, który wygłosił na XXIII Ogólnopolskiej Naukowo-Edukacyjnej Konferencji Nubiologicznej w Gdańsku, w czerwcu 2016 (*Melchizedek? Postać arcykapłana na malowidle w prothesis katedry faraskiej*). Tekstu niestety nie zdążył już napisać.

Tomek chętnie prowadził działalność dydaktyczną, uczestniczył w seminariach, konferencjach naukowych czy półformalnych spotkaniach w gronie specjalistów. Potrafił w bardzo

ciekawym i przystępnym sposobem przedstawiać mało znane kwestie dotyczące życia wczesnochrześcijańskich mnichów i ich kultury.

Przerwane badania, teczki materiałów zebranych do przyszłych artykułów, zapchane sprzętem wykopaliskowym półki w magazynie w Metropolitan House, domu polskich misji w Gurna, puste miejsce przy stole i pamiątkowe zdjęcie w sali kominkowej... Trudno nam się pogodzić, że Tomka już nie ma. Bardzo brakuje nam jego zdrowego rozsądku, ironicznego poczucia humoru i pogody ducha, dzięki którym przebywanie i współpraca z nim były tak przyjemne i budujące.

Monika Dolińska, Aleksandra Sulikowska-Belczowska

Publikacje Tomasza Góreckiego

| Literature by Tomasz Górecki

- 1980 *Z problematyki ikonografii świętych wojowników w malarstwie ściennym katedry w Faras / Problèmes d'iconographie des saints militaires dans les peintures murales de la cathédrale de Faras*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1980, R. 24, s. 173–259.
- 1981 Tomasz Górecki, *Tell Atrib*, „Bulletin de liaison du groupe international d'étude de la céramique égyptienne” 1981, no 6, s. 7–8.
- 1990 *Coptic painted amphorae from Tell Atrib* [w:] *Coptic and Nubian Pottery. International Workshop, Nieborów, August 29–31, 1988. Part I*, ed. by Włodzimierz Godlewski, Warsaw 1990, s. 34–48. Occasional Paper. National Museum in Warsaw, 1.
- Archangel and Saint Mercurios – new iconographical interpretation of the two murals from Faras Cathedral*, „Nubica. International Annual for Ethiopian, Meroitic and Nubian Studies” 1990, no. 1/2, s. 535–540.
- 1993 *Deir el-Naqlun 1992: The Pottery*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 1992)” 1993, no. 4, s. 53–64.
- 1994 *The Pottery from Naqlun, 1993*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 1993)” 1994, no. 5, s. 63–78.
Włodzimierz Godlewski, Tomasz Derda, Tomasz Górecki, *Deir el Naqlun (Nekloni), 1988–1989, Second Preliminary Report*, „Nubica. International Journal for Coptic, Meroitic, Nubian, Ethiopian and Related Studies” 1994, no. III/1, s. 201–263 (Tomasz Górecki, *The pottery 1988–1989*, s. 223–263).
Helmut Buschhausen et al., *Ausgrabungen von Dair Abu Fana in Ägypten im Jahr 1990*, „Egypt and the Levant. International Journal for Egyptian Archaeology and Related Disciplines” 1994, no. 4, s. 95–127 (współautor).
- 1996 Helmut Buschhausen et al., *Die Ausgrabungen von Dair Abu Fana in Ägypten in den Jahren 1991, 1992 und 1993*, „Egypt and the Levant. International Journal for Egyptian Archaeology and Related Disciplines” 1996, no. 6, s. 13–73 (współautor).
- 2001 Tomasz Górecki, *What kind of lamp was the “stefanos” mentioned in an ostrakon of the 5th century A.D.?*, „The Journal of Juristic Papyrology” 2001, no. 31, s. 51–53.
Tomasz Górecki, *Naqlun. The Pottery*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 2000)” 2001, no. 12, s. 162–167.
- 2002 *Faras. Die Kathedrale aus dem Wüstensand. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien und des Nationalmuseums in Warschau*. Kunsthistorisches Museum, hrsg. von Wilfried Seipel, kat. wyst., Kunsthistorisches Museum, Wiedeń, 2002, Wien 2002, s. 129–145, kat. nr. 63–80.
- 2003 *Erem koptyjski w Qurna – pierwszy sezon wykopalisk*, „Uniwersytet Warszawski. Pismo Uczelni” 2003, nr 3(14), s. 15.
- 2004 *Sheikh Abd el-Gurna. Coptic Hermitage. First Interim Report*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 2003)” 2004, no. 15, s. 173–179.
Erem koptyjski w Qurna – drugi sezon wykopalisk, „Uniwersytet Warszawski. Pismo Uczelni” 2004, nr 4(20), s. 23.
- 2005 *Sheikh Abd el-Gurna. Hermitage in Tomb 1152. Second Season of Excavations, 2004*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 2004)” 2005, no. 16, s. 239–243.
Odkrycie cennych ksiąg papirusowych w Gurna w Górnym Egipcie [w:] *Jak to z pismem było*, red. Dorota Matyjasek, kat. wyst., Muzeum Podlaskie w Białymstoku, 2005, Białystok 2005, s. 10–11.
Manuskrypty z Qurna, „Uniwersytet Warszawski. Pismo Uczelni” 2005, nr 2(23), s. 16–17.
Znalezione na śmietniku historii, „Gutenberg” 2005, nr 3(17), s. 24–29.
- 2007 *Sheikh Abd el-Gurna (Hermitage in Tomb 1152). Preliminary Report, 2005*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 2005)” 2007, no. 17, s. 263–272.
Sheikh Abd el-Gurna [w:] *Seventy Years of Polish Archaeology in Egypt*, red. Aleksandra Majewska, kat. wyst., Egyptian Museum, Kair, 2007, Warsaw 2007, s. 176–181.

- Tomasz Górecki, *Sheikh Abd el-Gurna* [w:] *Seventy Years of Polish Archaeology in Egypt*, red. Ewa Laskowska-Kusztal, Warsaw 2007, s. 183–190.
- 2008 *Limestone flake with a drawing of a guilloche. Contribution on the designing of Theban hermitage wall decoration*, „Études et Travaux” 2008, no 22, s. 87–94.
- 2009 *Guilloche drawing on a potsherd. A contribution to the designing of Theban hermitage wall decoration*, „Études et Travaux” 2009, no 23, s. 29–38.
- Tomasz Górecki, Eliza Szpakowska, *Sheikh Abd El-Gurna (Hermitage in Tomb 1152). Preliminary Report 2006*, “Polish Archaeology in Mediterranean (Reports 2006)” 2009, no. 18, s. 305–310.
- 2010 *Język koptyjski* [w:] *Wieża Babel. Rzecz o językach i formach ich zapisu*, red. Renata Zdero, kat. wyst., Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 2010–2011, Szczecin 2010, s. 22–28.
- Sheikh Abd el-Gurna. Hermitage in Tomb 1152 and Chapel in Tomb 1151*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Reports 2007)” 2010, no. 19, s. 297–303.
- 2011 *Roman ceramic “thymiaterion” from a Coptic hermitage in Thebes* [w:] *Classica Orientalia. Essays presented to W.A. Daszewski ad honorem on his 75th birthday*, Warsaw 2011, s. 199–207.
- Archaeological Research in the Hermitage in Tomb 1152 in Sheikh Abd el-Gurna (West Thebes)*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Research 2008)” 2011, no. 20, s. 225–236.
- 2012 Tomasz Górecki, Adam Łajtar, *An ostrakon from the Christian hermitage in MMA 1152*, „The Journal of Juristic Papyrology” 2012, no. 42, s. 135–164.
- 2013 Tomasz Górecki, Edyta Kopp, *Hieroglyphic Signs Scratched on a Sherd of an Egyptian Late Roman Transport Amphora*, „Études et Travaux” 2013, no 26, s. 237–243.
- The hermitage in Sheikh Abd el-Gurna (West Thebes). Excavation, studies and conservation in 2009 and 2010/2011*, „Polish Archaeology in the Mediterranean (Research 2010)” 2013, no. 22, s. 171–192.
- Monika Dolińska et al., *Zbiory Sztuki Starożytnej i Wschodniochrześcijańskiej a wykopaliska archeologiczne Muzeum Narodowego w Warszawie / The Collection of Ancient and East Christian Art and Archaeological Excavations of the National Museum in Warsaw*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria / Journal of the National Museum in Warsaw. New Series” 2013, 2(38), s. 30–55 / s. 46–55 (współautor).
- 2014 *All Things Handy: ‘Scavengers’ Among the Monks from the Hermitage in MMA 1152*, „Études et Travaux” 2014, no 27, s. 19–40.
- Sztuka koptyjska* [w:] *Galeria Faras im. Profesora Kazimierza Michałowskiego. Przewodnik, Muzeum Narodowe w Warszawie*, red. Bożena Mierzejewska, Warszawa 2014 (English version: *Coptic art, in The Professor Kazimierz Michałowski Faras Gallery. Guidebook*, Bożena Mierzejewska, ed., Warsaw 2014, pp. 262–295).
- Tomasz Górecki, Adam Łajtar, *Eine Bronzekanne mit der Inschrift im World Museum Liverpool* [w:] *Vom „Troglodytenland” ins Reich der Scheherezade. Archäologie, Kunst und Religion zwischen Okzident und Orient. Festschrift für Piotr O. bScholz zum 70. Geburtstag*, red. Magdalena Długosz, Berlin 2014, s. 259–273.
- Ręczne (przenośne) candelabrum z bizantyńskiego kościoła w Athribis w Egipcie / Hand (Portable) Candelabrum from a Byzantine Church in Athribis in Egypt*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria / Journal of the National Museum in Warsaw. New Series” 2014, 3(39), s. 135–146 / s. 144–148.
- 2015 *Lighting of the Church Interior* [w:] Ewa Wipszycka, *The Alexandrian Church. People and Institutions*, Warsaw 2015, s. 343–348 (Appendix B).
- 2016 *Phasing out amphora LRA7 in favor of new wine containers. Preliminary remarks based on the finds from the excavations in Naqlun* [w:] *Aegyptus et Nubia Christiana. The Włodzimierz Godlewski Jubilee Volume on the Occasion of his 70th Birthday*, red. Adam Łajtar, Artur Obłuski, Iwona Zych, Warsaw 2016, s. 113–137.
- 2017 *Remnants of a Byzantine Church at Athribis* [w:] *Christianity and Monasticism in Northern Egypt: Beni Suef, Giza, Cairo, and the Nile Delta*, ed. Gawdat Gabra, Hany N. Takla, Cairo–New York 2017, s. 239–252.
- Fragment naczynia z katedry w Faras – relikwiarz czy naczynie na chleby eucharystyczne? / The Vessel Fragment from Faras Cathedral: A Reliquary or a Vessel for Eucharistic Bread?*, „Rocznik Muzeum

Narodowego w Warszawie. Nowa Seria / Journal of the National Museum in Warsaw. New Series” 2017, 5(41) s. 130–149 / s. 142–149.
The utility ware assemblage from the hermitage inside tomb MMA 1152 in West Thebes. Selected issues, provisional characteristics, research methodology, „Polish Archaeology in the Mediterranean” 2017, no. 26/1, s. 753–774.